

obradbe pojedinih njezinih dijelova, uopće moguće. U svakom je slučaju »Istorija Jugoslavije« dokazala da se cjelovita povijest naših naroda ne može pisati bez suradnje, u bilo kojem to obliku, onih stručnjaka koji su po svom znanstvenom radu pozvani da o prikazu prošlosti svog naroda donesu dobro obrazložen sud. Isto vrijedi, dakako, i za prikaz Narodnooslobodilačkog rata. Izdavač se u izboru recenzenata nije za takav put odlučio, a ni autori, čini se, nisu pomoć takve vrste smatrali poželjnom. Nadajmo se — a to nam jedino i preostaje — da će ponovni pokušaj takve sinteze, u interesu znanstvene istine i našeg zajedništva, ugraditi u temelje tog pothvata pouke koje »Istorija Jugoslavije« po mnogim svojim nedostacima nameće.

Jaroslav Šidak

J. STIPIŠIĆ, POMOĆNE POVIJESNE ZNANOSTI U TEORIJI I PRAKSI,
Zagreb 1972.

Premda je hrvatska historiografija još od vremena I. Kukuljevića i F. Račkog obilovala kako priložima i raspravama o različitim pitanjima iz pomoćnih povijesnih znanosti, osobito iz diplomatike, tako i njihovim praktičnim rezultatima (izdanja građe), ipak su joj dugo nedostajali dobri priručnici koji bi na jednostavan način uvodili početnike u studij tih disciplina. Važnost obje te vrste radova iz pomoćnih povijesnih znanosti gotovo je podjednaka. Ako stručnjak u praktičnom radu prije svega upotrebljava analitičke rasprave o pojedinim problemima, to je pri njegovu obrazovanju neophodan dobar, cjelovit udžbenik. Kao što je poznavanje pomoćnih znanosti važan preduvjet radu na srednjovjekovnoj povijesti, tako je instruktivan udžbenik najbolji način stjecanja tog znanja. Jednom riječju, priručnici iz pomoćnih povijesnih znanosti, kojima na primjer obiluje zapadnoevropska historiografija, važan su preduvjet i poticaj razvitku medievistike.

Donedavno su u nas prilike u tome bile povoljnije samo na području latinske paleografije. Još 1925. J. Nagy je objavio naš prvi priručnik iz latinske paleografije (*Nacrt latinske paleografije*, Zagreb 1925). Budući da je praktična vrijednost tog priručnika bila ograničena, jer nije bio opskrbljen bitnim preduvjetom za svaki paleografski studij — faksimilima, to je našim prvim pravim udžbenikom bila *Latinska paleografija V. Novaka* (Beograd 1952). Ona je, usprkos stanovitim nedostacima, poslužila generacijama povjesničara kao izvrstan uvod u studij latinske paleografije, tim više što su drugi, prilično brojni, radovi V. Novaka s područja latinske paleografije u stvari značili oblikovanje specifično naše paleografske škole. Nasuprot iznemenom, nismo donedavno imali gotovo nikakav domaći priručnik o diplomatiki i kronologiji (izuzevši preglede u Enc. Jug.), pa su naši povjesničari i arhivisti bili isključivo upućeni na strane udžbenike.

U posljednje doba objednom smo dobili dva domaća udžbenika iz pomoćnih povijesnih znanosti. Najprije je 1966. S. Antoljak objelodanio priručnik, prvi u nas, koji obuhvaća sve najvažnije pomoćne discipline i to na makedonskom jeziku, pod nazivom *Pomošni istoriski nauki* (Skopje 1966), preveden 1971. na srpski jezik (*Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971). God. 1972, pak, izašao je u Zagrebu priručnik *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* (od J. Stipišića).

Udžbenik S. Antoljaka *Pomoćne istorijske nauke* široko je zasnovan. On se ne ograničava samo na klasične pomoćne discipline — paleografiju, diplomatiku i kronologiju — nego obuhvaća i sfragistiku, heraldiku, genealogiju i arhivistiku. Osim toga, u pregledu paleografije obuhvaćen je, uz latinsku, i razvitak grčke, glagoljske i ćirilske paleografije. Na taj način su na jednom mjestu okupljeni, doduše u sažetom obliku, podaci o svim najvažnijim pomoćnim disciplinama (osim

metrologije) koje su neophodne istraživaču srednjovjekovne povijesti na južnoslavenskom području, pa je i po tome priručnik S. Antoljaka vrijedan prinos našoj historiografiji.

Priručnik J. Stipišića obuhvaća samo tri temeljne pomoćne discipline: latinsku paleografiju, diplomatiku s osnovama sfragistike i kronologije, pa je tim, a i izborom građe, prvenstveno usklađen s istraživanjem hrvatske srednjovjekovne povijesti. Već na početku valja istaknuti njegovo osnovno obilježje: izrastao na autorovu dugogodišnjem praktičnom iskustvu, on je u cjelini namijenjen praksi. Način izlaganja, raspored građe i faksimila, te metodički postupak u potpunosti su podređeni praktičnoj vrijednosti i upotrebljivosti priručnika. On je pisan sažetim i jednostavnim stilom, raspored građe vrlo mu je pregledan. Grafička rješenja su izvrsna i omogućavaju brzo čitanje i proučavanje faksimiliranih tekstova. Transkripcije se redovito, osim u izuzetnim primjerima, nalaze odmah uz faksimil, a autor istodobno u dodanim bilješkama podrobnije tumači morfološke i jezične posebnosti teksta. Jednostavnost i praktičnost bitna su vrlina Stipišićeva priručnika.

Tekst se sastoji od tri, opsegom različita, dijela. Najviše prostora zauzima pregled razvitka latinske paleografije (3—136), što je i razumljivo jer ga velikim dijelom čine faksimili i transkripcije tekstova. Diplomatika je obrađena na znatno manjem prostoru (139—168), kao i kronologija (171—227).

Pregled razvitka latinske paleografije sastoji se od više poglavlja. U *Uvodu* (3—10) govori se o pojmu, cilju i metodi, te o razvitku latinske paleografije. U idućim poglavljima izlažu se *Materija rukopisa* (11—20), *Oblik rukopisa* (21—24) i *Sredstva za pisanje* (25—26). Nakon kraćeg poglavlja *Od pojave pisma do latinske abecede* (27—28), u kojem se u najkraćim crtama opisuje postanak i historijat pisma do stvaranja latinske abecede, razvitak latinske paleografije se izlaže u dva opsežna poglavlja koji je dijele u *Latinsko pismo rimskog razdoblja* (29—51) i *Latinsko pismo u srednjem vijeku* (54—136). Na početku poglavlja o latinskom pismu rimskog razdoblja S. donosi *Tablicu razvoja latinskog pisma* (30) koja se u ponečemu razlikuje od one V. Novaka (Lat. paleografija, 82), a nakon toga se opisuju skripture koje su nastale i razvijale se u antičkom razdoblju i koje su bile osnova razvitku srednjovjekovnih pisama: različite vrste kapitale (epigrafska i knjižna), kurzivna majuskula, uncijala, poluuncijala i kurzivna minuskula. Posebna glava bavi se kraticama i načinom pisanja brojeva. Najopsežnije poglavlje u čitavu priručniku odnosi se na razvitak latinskog pisma u srednjem vijeku. Autor redom opisuje razvoj srednjovjekovnih minuskula, od talijanske prekarolinške minuskule i kurijalnog pisma, preko beneventane, merovingike, vizigotike, inzularnih pisama i karoline, do gotice i humanistike. Za razliku od V. Novaka, S. na kraju bilježi, »kao posljednji pokušaj da se stvori nov tip latinskog pisma«, *scripturu bullaticu* (133).

Jednostavnost stila u Stipišićevu priručniku usklađena je, kako je spomenuto, s metodičkim pristupom i rasporedom građe. Autor izlaže razvitak i obilježja svih vrsta srednjovjekovnog latinskog pisma, što je neophodno, ali se ipak ne zadržava mnogo na onim skripturama koje nisu imale odjeka na hrvatskom području (vizigotika, merovingika, inzularna pisma), što je potpuno opravdano. Nasuprot tome, iscrpno opisuje tri naša najvažnija srednjovjekovna pisma: beneventanu, karolinu i, osobito, goticu. Izbor faksimila također je gotovo u cjelini ograničen na domaći izvorni materijal. Stipišićev udžbenik se na taj način, s pravom, osniva na hrvatskoj kulturnoj baštini, koja upravo obiluje građom iz pojedinih razdoblja u razvitku latinske paleografije, od poluuncijale, beneventane i karoline do različitih derivata humanistike. U tom pogledu S. je mnogo dosljedniji od V. Novaka u »Latinskoj paleografiji«, pa ta vezanost uz hrvatsku dokumentarnu građu i isticanje važnijih domaćih rukopisa čine drugu važnu odliku njegova priručnika.

Autorov metodički postupak također možemo ocijeniti uspješnim. On se ne gubi u pretjeranom teoretiziranju, premda se tekst savjesno temelji na paleografskoj teoriji i dosadašnjim rezultatima, što znači da se ne zadržava odviše ni na različitim hipotezama u pitanju postanka ili razvoja pojedinih pisama nego se redovito odlučuje za najrealnije rješenje. S. se, na primjer, u pregledu o beneventani osvrće na Baradinu (težište na benediktinskoj dijaskori iz Montecassima 986) i Novakovu tezu o pojavi beneventane u Dalmaciji (potkraj VIII ili na početku IX st., na podlozi trajno razvijenih veza između dvije jadranske obale; Lat. paleografija, 145), pa ističe da »to još nije moguće definitivno utvrditi«, zaključujući, s pravom, da je beneventana »po svoj prilici prodirala u Dalmaciju jednim i drugim putem« (61), dodirima s Montecassinom i vezama s Južnom Italijom. Posve je razumljivo što se autor pri tom ne odlučuje za čvrsto kronološko određivanje njezine pojave u Dalmaciji, kad bi ono, s obzirom na oskudnost sačuvane građe, bilo nužno i samo hipotezom.

Pri opisivanju pojedinih skriptura S. upotrebljava jedinstvenu shemu koja čitaocu omogućava da lako uoči obilježja i uzroke postanka različitih vrsta latinskog pisma. Ona se najčešće sastoji od ovih elemenata: 1) sažeta i jasna definicija pisma, 2) uvjeti i vrijeme njegova postanka, 3) periodizacija i karakteristike pojedinih razdoblja, 4) morfološka analiza, opis ligatura, kratica i interpunkcije, 5) sačuvani rukopisi te 6) odraz na našem tlu i domaći rukopisi. Opseg pojedinih poglavlja uvjetovan je, kako je već spomenuto, važnošću pisma i brojem sačuvanih rukopisa na našem teritoriju. Zbog toga je razumljivo da autor najviše prostora posvećuje gotici i opisivanju različitih varijanti tog pisma. Poglavlje o gotici istodobno je popraćeno s najviše faksimila, od karolino-gotice i kancelarijske gotice ranijeg perioda, preko različitih tipova knjižne gotice, do nekoliko vrsta kurzivne notarske gotice. S. znatnu pažnju obraća kurzivnoj gotici, ističući golemo značenje spomenika koji su njome pisani za hrvatsku srednjovjekovnu povijest (101). Iako to popraća s više faksimila kurzivne gotice, možda bismo ipak poželjeli još nekoliko reprodukcija karakterističnih tipova notarske gotice XIV i XV st., prvenstveno iz Splita, Dubrovnika i Zadra. Važnost i bogatstvo naših notarskih arhiva to svakako zaslužuju, premda valja istaknuti da će već i takav izbor omogućiti svakom početniku izvrsno uvođenje u čitanje gotičke kurzive.

Najzad, u poglavlju u kojem opisuje humanistiku S. donosi i nekoliko faksimila kurzivne humanistike XVI i XVII st., za razliku od V. Novaka koji svoj prikaz završava s XV st. (Lat. paleografija, 257—280), što je također korisna prednost autorova priručnika.

Drugi dio priručnika, u kojem se sažeto obrađuje *Opća diplomatika*, sadrži mnoštvo korisnih podataka i uputa. On se sastoji od nekoliko poglavlja. U *Uvodu* (139—47) se izlažu opći pojmovi o diplomatiji i ispravama, te povijesni razvoj diplomatike. U idućem poglavlju opisuju se *Karakteristike isprave* (148—55): osim uobičajenih diplomatskih obilježja S. donosi i osnove sfragistike i, što je vrlo korisno, govori o jeziku i stilu isprave, dajući najosnovnije napomene o srednjovjekovnom latinitetu. Nakon poglavlja *Glavni sudionici isprave* (156), autor opisuje *Javnu i privatnu ispravu* (157—161). Najzad govori o *Formularima* (162—163), *Tradiciji isprave* (164—166) i o *Falsifikatima* (167—168).

Kako se već iz samog naslova vidi, autor u drugom dijelu priručnika iznosi osnove opće diplomatike, ali se uvijek obazire na naš diplomatski materijal. Tako sažet prikaz diplomatike, ograničen na izlaganje osnovnih pojmova o ispravama, u skladu je s ciljem priručnika da bude uvod u poznavanje pomoćnih disciplina. **Stručnjak** je pri proučavanju pojedinih problema upućen na analitičke radove,

pa je priručnik zbog toga opskrbljen dobrim popisima literature o pomoćnim disciplinama. Valja, ipak, spomenuti da su razmjerno oskudni pregledi njihova razvitka u našoj historiografiji, osobito diplomatike. Autor je pri tom bio ograničen i objektivnim razlozima (odviše malen, od izdavača unaprijed određen, opseg knjige), pa nije bilo moguće iscrpnije izlaganje razvitka hrvatske diplomatike. Uza sve to bilo bi dobro da su barem spomenuta i naša *bella diplomatica*, prije svega oko naših najstarijih isprava, u kojima je, uz V. Novaka, J. Nagyja, L. Katića, D. Švoba, M. Baradu, S. Antoljaka, N. Klaić i druge, i sam autor sudjelovao. U jednom budućem izdanju priručnika valjalo bi o tome voditi računa.

Praktičnost Stipišićeva priručnika najjasnije dolazi do izražaja u trećem dijelu — o *Kronologiji*. Kao i prethodna dva, i on je podijeljen u više poglavlja: *Uvod* (171), *Osnovni dijelovi datuma* (172—174), *Datiranje po svetkovinama* (175—176), *Reforma kalendara* (177), *Ere ili počeci brojenja godina* (178—179), *Početak godine* (180—181), *Kontrolni elementi datuma* (182—183) i *Odabrani kronološki priručnici i rasprave* (184—185). Spomenuta poglavlja sadrže sve najvažnije upute za praktično izračunavanje datuma u našim srednjovjekovnim ispravama. Osobitu vrijednost daje im vezanost uz domaću izvornu građu, odnosno dragocjena objašnjenja o načinu datiranja u našim ispravama. S. je i u tom dijelu nastojao da istakne naše rukopise, pa reproducira jednu tablicu iz vrlo zanimljiva Astronomskog kalendara samostana sv. Krševana u Zadru iz kraja XIII stoljeća. Praktičnu upotrebljivost priručnika dopunjuju dva posljednja poglavlja: *Kalendar kršćanskih blagdana* (186—188) i *Kronološke tablice* (189—227), koji omogućuju preračunavanje datiranja po stalnim i pomičnim svetkovinama. Osobito je dragocjeno što je S. reproducirao *uskrsne tablice* prema Grotefendovu priručniku »*Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*«. Premda je do 1960. izašlo čak deset izdanja tog priručnika, ipak je on u nas prilična rijetkost, pa Stipišićev udžbenik korisno popunjava tu prazninu.

Ocjenujući na kraju Stipišićev priručnik u rasponu od postavljena do ostvarena cilja: jednostavnost i praktična korisnost, moramo zaključiti da smo njime dobili izvrsno, prijeko potrebno djelo kojemu gotovo nema zamjerke. Ukusna i lijepa oprema knjige sasvim je u skladu s njezinom vrijednošću.

Tomislav Raukar

DALMACIJA 1870, Zadar 1972, str. 296.

Od 5—7. XI 1970. održan je u Šibeniku i Zadru znanstveni skup u povodu stote obljetnice pobjede Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor. Sredinom 1972. izašao je iz tiska zbornik »DALMACIJA 1870.« koji sadrži referate pročitane na skupu. Zbornik je uredio Dinko F o r e t i ć.

Od šesnaest rasprava objelodanjenih u zborniku samo jedna je posvećena izravno događaju koji je poslužio kao povod za organiziranje toga znanstvenog skupa. Moglo se, doduše, očekivati da će veći broj priloga biti posvećen uzrocima te izravnim i neizravnim posljedicama pobjede Narodne stranke 1870, ali je razumljivo što je ta obljetnica iskorištena (a to je bila i namjera organizatora skupa) kao prilika da se još jednom okupi veći broj znanstvenih radnika na istraživanju društveno-gospodarskih i političkih odnosa u Dalmaciji za vrijeme preporoda. Većina priloga rezultat je novih istraživanja, ali se — za razliku od onih objelodanjenih u zborniku »Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri« (Zagreb 1969),

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb